

Ewa Wojtoń

Dziedzictwo przemysłowe – szansa czy balast? : problem Sosnowca na tle aglomeracji katowickiej

Ochrona Zabytków 63/1-4 (248-251), 157-172

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dziedzictwo przemysłowe – szansa czy balast? Problem Sosnowca na tle aglomeracji katowickiej

Ewa Wojtoń

Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków

OD DAWNA CZŁOWIEK, PODEJMUJĄC WSZELKIE starania, aby ujarzmić i podporządkować sobie otaczający go świat, udoskonalał narzędzia, którymi się posługiwał. Z czasem proces ten unowocześniano, by w XIX w. nadać mu nową cechę: umasowienia produkcji. Od tego momentu zaczęto mówić o przemyśle czy gałęziach przemysłu w różnych dziedzinach życia człowieka.

Proces modernizacji użytkowanych narzędzi i maszyn powodował, że dotychczas używane stawały się zbędne. Pojedyncze przedmioty najczęściej ulegały zniszczeniu, natomiast w przypadku rozbudowanych maszyn czy fabryk (wcześniej manufaktur) ich pozbycie się nastroczało trudności. Wiele z nich, zwłaszcza budynki, było wykorzystywanych latami, poddając je jedynie unowocześnianiu, tj. modernizacji i adaptacji. Dlatego niejednokrotnie dotrwały do czasów nam współczesnych, stając się spuścizną minionych lat czy stuleci, świadkiem dawnych technologii, metod wytwarzania – dziedzictwem przemysłowym czy poprzemysłowym.

Definicje

Pojęcia i zjawiska należy zdefiniować w celu jak najlepszego ich usystematyzowania. Oto one w skrócie:

Dziedzictwo kultury – dorobek materialny i duchowy przekazywany i wzbogacany przez kolejne pokolenia. Zgodnie z konwencją paryską z 1972 r. dziedzictwo kulturalne podlegające ochronie obejmuje trzy kategorie obiektów:

- zabytki – dzieła architektury, dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy, groty i zgrupowania tych elementów mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły – budowle oddzielne lub łączne, które ze względu na swą architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe – dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego, etnologicznego lub antropologicznego¹.

Dziedzictwo przemysłowe – część dziedzictwa kultury obejmująca ślady kultury przemysłowej o wartościach historycznych, społecznych, architektonicznych, urbanistycznych, technologicznych bądź naukowych, ale także wartości estetyczne, artystyczne, unikatowości, autentyczności, integralności i inne. Dziedzictwem przemysłowym może być obiekt poprodukcyjny,

a także obiekty i tereny pełniące funkcje uzupełniające przemysł, także funkcje społeczne².

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową³.

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze⁴.

Teren zdegradowany – obszar zanieczyszczony (na którym występują przekroczenia dopuszczalnych wartości stężeń substancji chemicznych) lub teren, którego naturalne ukształtowanie zostało zmienione w sposób niekorzystny⁵.

Teren poprzemysłowy – zdegradowany, nieużytkowany lub nie w pełni wykorzystany, pierwotnie przeznaczony pod działalność gospodarczą, która została zakończona⁶.

Rewitalizacja – proces przemian przestrzennych, społecznych i ekonomicznych na terenach zdegradowanych, najczęściej miast, przyczyniający się do poprawy jakości życia mieszkańców; ożywienie gospodarcze, przywrócenie ładu przestrzennego oraz odbudowy więzi społecznych⁷.

Dziedzictwo przemysłowe w Polsce

W Polsce świadoma ochrona zabytków techniki pojawiła się w latach 20. i 30. XX stulecia⁸, wszelkie wcześniej podejmowane inicjatywy były jedynie incydentalne mimo swojej użyteczności. Jednym z motorów⁹ działań na rzecz zachowania dóbr techniki czy dóbr przemysłowych¹⁰ było utworzone w okresie międzywojennym w Warszawie Muzeum Techniki i Przemysłu¹¹, którego pracownicy rozpoczęli prace inwentaryzacyjne i konserwacyjne mające na celu zachowanie wytworów myśli technicznej dla przyszłych pokoleń. Był to także okres tworzenia zrębów metodyki ochrony zabytków przemysłowych. Okres międzywojenny to czas, kiedy po raz pierwszy na ziemiach polskich wpisano na listę dóbr chronionych prawem walcownię i pudlingarnię pochodzącą z 1 poł. XIX w. w Sielpi k. Końskich (obecnie woj. świętokrzyskie). Po okresie zniszczeń

II wojny światowej, kiedy to zabytki przemysłu doznały szczególnie dotkliwych strat (często wykorzystywano je wtórnie na potrzeby wojska), a także początkowym (tuż po wojnie) zapotrzebowaniu na dobra techniki i przemysłu, kiedy to bez względu na czas powstania maszyny oraz zakłady przemysłowe były wykorzystywane na potrzeby bieżące, powrócono do idei ochrony dóbr przemysłu określanych wówczas mianem kultury materialnej. Z czasem powołano Muzeum Techniki w Warszawie (a następnie kolejne na terenie całej Polski), a w 1962 r. Ustawa o ochronie dóbr kultury zrównała prawną ochronę zabytków techniki i przemysłu z ochroną innych kategorii dóbr kultury, czego zapowiedź zawierało już Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami. Kolejne lata Polski Ludowej przyniosły starania o zachowanie niektórych obiektów przemysłowych dla przyszłych pokoleń, opracowywanie specjalnych programów ochrony zabytków techniki (województwa kieleckie i katowickie), a jednocześnie to czas, kiedy wraz z modernizacją przemysłu niszczone (bez dokumentacji) często cenne dobra techniki. Polski dorobek w tej dziedzinie stał w coraz większej dysproporcji z potrzebami i przede wszystkim trendami na świecie, gdzie od lat 60. XX w. można zacząć odnotowywać istotny wzrost zainteresowania spuścizną industrialną. Wydawało się, że sytuacja dziedzictwa przemysłowego zmieni się po roku 1989 wraz z przemianami w całym kraju. Tak się jednak nie stało. Lata 90. ubiegłego wieku to okres masowych restrukturyzacji i likwidacji zakładów przemysłowych. Wtedy wiele cennych przedmiotów z muzeów przyzakładowych i budynków uległo zniszczeniu.

Obecnie w Polsce widać wzrost zainteresowania dziedzictwem przemysłu, wykorzystywaniem go do licznych nowych funkcji. Przyczyniła się do tego zarówno turystyka industrialna, jak i wstąpienie Polski do Unii Europejskiej, co przyniosło nowe źródła finansowania.

W roku 2004 (27 kwietnia) został przyjęty do realizacji przez Radę Ministrów RP Program Rządowy dla Terenów Poprzemysłowych¹², którego cel strategiczny

1. Poznań, Stary Browar, na dziedzińcu zewnętrznym. Wszystkie fot. E. Wojtoń

1. Poznań, Stary Browar [the Old Brewery], on external yard. All photos: E. Wojtoń

został określony jako stworzenie mechanizmów i warunków dla zagospodarowania terenów przemysłowych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. O tym, jak poważne jest to zadanie, świadczy fakt, że szacuje się, iż powierzchnia obszarów objętych degradacją w Polsce wynosi ponad 8000 km², a zagrożonych zniszczeniem jest prawie 39 500 km²¹³.

Szanse na lepszą przyszłość zabytkom epoki industrialnej dają jednak działania podejmowane na szczeblach rządowych i międzynarodowych¹⁴, które wzywają, postulują, a wręcz nakazują dbałość i troskę o spuściznę przemysłową. Dodatkowym bodźcem do działania może być także to, że coraz większa liczba mieszkańców regionów postindustrialnych, choć nie tylko, wyraża zainteresowanie najbliższym otoczeniem jako wyznacznikiem własnej tożsamości, której zdefiniowanie i zrozumienie może być trudne, jeżeli nie przetrwają obiekty i tereny, które ją obecnie dookreślają.

Konieczne jest wskazanie i usystematyzowanie możliwych scenariuszy ponownego wykorzystania obszarów zdegradowanych, nowych funkcji w starych murach. Do najważniejszych i najczęściej spotykanych należą:

- obiekty kulturalne (muzea, sale koncertowe),
- mieszkalna – lofty,
- rozwój przedsiębiorczości (parki przemysłowe, uczelnie wyższe, inkubatory itp.),
- zagospodarowanie zbiorników wodnych,
- usługi (galerie handlowe, biurowce itp.)¹⁵.

Najbardziej popularne jest ostatnie z przedstawionych rozwiązań. Adaptowanie obiektów przemysłowych na potrzeby centrów handlowych jest najłatwiejsze, gdyż tego typu aktywność wymaga sprawnej komunikacji (możliwości dojazdu komunikacją prywatną i publiczną), dobrej lokalizacji (w centrach miast) oraz dużej przestrzeni. Wszystkie te wymagania łatwo spełniają obiekty przemysłowe.

Do jednego z ciekawszych, a na pewno najbardziej znanych i spektakularnych przykładów¹⁶ nadania nowej funkcji dawnym obszarom czy budynkom industrialnym w Polsce należy Stary Browar w Poznaniu¹⁷, który zyskał nowe oblicze i obecnie stanowi wizytówkę miasta, będąc jednocześnie centrum handlowym i galerią w przestrzeni przemysłowej (il. 1 i 2).

Nie jest to jedyna tego typu realizacja, można wymienić również Manufakturę w Łodzi¹⁸ czy Centrum Artystyczne Fabryka Trzciny w Warszawie¹⁹, które,

wykorzystując budynki dawnych zakładów włókienniczych Izraela Poznańskiego czy fabryki na warszawskiej Pradze, stworzyły ciekawe miejsca nie tylko dla miłośników zakupów, ale także dla osób, które wybierają kulturę.

Wielu tego typu fabryk czy maszyn nie uda się odzyskać, gdyż pokazną ich liczbę wyburzono, kolejne przebudowano lub sprzedano nowym właścicielom, którzy w przeważającej mierze nie są zainteresowani zachowaniem starej historycznej substancji.

Dziedzictwo przemysłowe w województwie śląskim

Jeden z największych potencjałów w zakresie posiadanych dóbr dziedzictwa industrialnego ma niewątpliwie województwo śląskie. Może się ono poszczycić pokaźnym nagromadzeniem dużych²⁰ przemysłowych miast na kilometr kwadratowy. Większość z ośrodków województwa to te, których powstanie i rozwój ściśle wiążą się z rozwojem przemysłu. Część z nich nie ma rodowodu w okresie przed rewolucją industrialną i początek biorą w XIX stuleciu.

O tym, jak duży jest to potencjał, świadczy fakt, że w 2004 r. w województwie śląskim udokumentowano ponad 1600 obiektów, w rejestrze zabytków było ich blisko 150. Z przemysłem wydobywczym wiązano ponad 800 dzieł, z przemysłem hutniczym – blisko 400, z kolejnictwem – około 1900²¹. Z pewnością nie jest to zbiór zamknięty.

Rozwój przemysłu zarówno wydobywczego (kopalnie), jak i przetwórczego (hutnictwo, włókiennictwo) na tym obszarze spowodował napływ ludności z różnych części obecnej Polski, ale także z innych krajów. Pojawienie się znacznej liczby ludzi na niedużym obszarze wpłynęło na zastany krajobraz, powodując znaczne jego przekształcenia w środowisku zarówno naturalnym, jak i kulturowym. W krótkim czasie pobudowano wiele osiedli patronackich, robotniczych, urzędów, kościołów, w późniejszym okresie kin, teatrów, ośrodków kultury lokowanych przy poszczególnych zakładach pracy. Takie założenia fabryczno-rezydencjonalne powstawały w każdym z miast regionu, ale do jednych z ważniejszych zalicza się dwa zespoły potentatów włókiennictwa – Henryka Dietla oraz rodziny Schönów w Sosnowcu²².

Wszystko to, co pod koniec XIX w. było czynnikiem dynamicznego rozwoju regionu, sto lat później miało się stać palącym problemem. Okres transformacji ustrojowej, powstawania nowoczesnych gałęzi gospodarki, nowych technologii spowodował bankructwo starych zakładów, a co za tym idzie – masowe bezrobocie. Fakt ten z kolei przyczynił się do niekorzystnego wizerunku regionu. Upadek przedsiębiorstw – to w konsekwencji stopniowa samoczynna destrukcja budynków, ale także celowa ich dewastacja, bezrobocie i postępujące ubóstwo spowodowały wzrost przestępczości. Przez pewien czas sytuacja wydawała się bez wyjścia – zamykanie kolejnych zakładów oznaczało wzrost liczby bezrobotnych, często o niskich kwalifikacjach zawodowych, majątek kolejnych przedsiębiorstw był oddawany za bezcen.

Nowi właściciele starych przedsiębiorstw często byli zainteresowani tylko gruntem, na którym stał zakład, gdyż najczęściej były to tereny atrakcyjne, usytuowane w centrach miast. Rzadko nowi właściciele dostrzegali wartość zabytkową czy historyczną nabywanych obiektów.

Do nielicznych pozytywnych przykładów należy zaliczyć m.in. jedną z pierwszych w Polsce adaptacji na lofty – Bolko Loft w Bytomiu²³, będącą prywatną inicjatywą i projektem mieszkania w starej lampiarni autorstwa Przemysła Łukasika. Kolejnymi mogą być Galeria Szyb Wilson²⁴, powstała jako pomysł inwestora prywatnego na zaadaptowanie grupy budynków dawnej Kopalni „Wieczorek” na potrzeby wystawiennicze

w 1998 r., oraz wykorzystanie terenów przemysłowych z inicjatywy właścicieli Galerii Wilson Johanna Brosa i Moniki Pacy – Browar Mokrskich w Katowicach-Szopienicach. Budynek ten, znany teraz także pod nazwą Factory Centrum²⁵, to zaadaptowany dawny budynek

3

browaru, a po wojnie siedziba m.in. zakładu ELMET, na potrzeby kilkunastu firm oraz miejsca rozrywkowe i wystawiennicze.

Niestety wiele dóbr przemysłowych już nie istnieje i nie ma po nich nawet śladu w formie odpowiedniej dokumentacji, a te, które jeszcze pozostały, są już albo przekształcone, albo w stanie, który kwalifikuje je tylko do rozbiórki. Naprawdę nieliczne można uratować, przywrócić im wygląd i nadać nową funkcję.

Przemiany gospodarcze i społeczne, których jesteśmy świadkami od końca XX w. w miastach województwa śląskiego, mają decydujący wpływ na jego wizerunek jako całości – postępuje depopulacja, degradacja przestrzeni miejskiej, substandaryzacja zasobów mieszkaniowych oraz niska jakość przestrzeni publicznych. Zmiana tych trendów może mieć znaczący wpływ na gospodarczy rozwój regionu i poprawę jego wizerunku. Zachowanie i odpowiednie wyeksponowanie walorów kulturowych, w tym przemysłowych tradycji, będzie miało znaczenie dla nadania miastom województwa niepowtarzalnego, idealnego charakteru²⁶.

2. Poznań, Stary Browar, widok wnętrza

2. Poznań, Stary Browar, interior

3. Czeladź, Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia (teren po byłej KWK Saturn)

3. Czeladź, Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia (Modern Art Gallery "Elektrownia") (terrain of former KWK [Hard Coal Mine] Saturn)

Województwo wyróżnia się jednak na tle całego kraju dużym odsetkiem powierzchni zajmowanej przez lasy (31,6%)²⁷, jest obszarem, który równocześnie będąc jednym z najbardziej przekształconych wskutek działalności człowieka, wyróżnia się także bogatymi zasobami środowiska. Fakt ten może, a nawet powinien przyczynić się do wykorzystania w przyszłości jego zróżnicowanego potencjału kulturowego.

Jak wspomnieli autorzy Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego: „Przemysłowy krajobraz jest charakterystyczny dla znacznej części województwa śląskiego i w znacznym stopniu kształtuje obecnie wizerunek województwa, jako regionu nieatrakcyjnego. Niemniej włączenie terenów poprzemysłowych do procesu odnowy przestrzennych struktur miejskich i regionalnych będzie mogło korzystnie wpływać na podkreślanie tożsamości kulturowej regionu i kształtować jego nowy wizerunek. Warunkiem jest jednak zagospodarowanie terenów przemysłowych, w tym ochrona unikalnych walorów dziedzictwa kulturowego będących świadectwem wysokiego cywilizacyjnego poziomu rozwoju regionu [...] oraz rozwijanie wielorakich wartości przestrzeni (np. historycznych, naukowych, kulturowych itd.) poprzez rewitalizację i nadawanie nowych funkcji terenom poprzemysłowym i zdegradowanym”²⁸.

Konieczność przekształceń miejskich terenów zdegradowanych przez działalność człowieka jest podkreślana i dostrzegana przez władze województwa, o czym świadczą zapisy o potrzebie usystematyzowanej pracy na tym polu, które zawarto zarówno w cytowanym Planie Zagospodarowania, jak i w Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020”²⁹, a także w opracowaniach przygotowanych w ramach projektu Revita Silesia³⁰.

Być może powoli, ale wizerunek i postrzeganie województwa się zmieniają. W opracowaniu Instytutu Badań nad Gospodarką Rynkową³¹ region został uznany w roku ubiegłym za najbardziej atrakcyjny pod względem inwestycyjnym spośród wszystkich polskich województw, plasując się na pierwszym miejscu. Co ważne, pozycja ta nie zmieniła się od roku 2005. W ocenie brano pod uwagę następujące kryteria: zasoby i koszty pracy (I)³², dostępność transportowa

4. Katowice, na terenie budowy nowej siedziby Muzeum Śląskiego (dawna KWK Katowice)

4. Katowice, on the construction site of the new office of Silesian Museum (former KWK Katowice)

5. Gliwice, Nowe Gliwice – Centrum Edukacji i Biznesu. Obszar zrewitalizowany po dawnej KWK Gliwice

5. Gliwice, Nowe Gliwice – The Education and Business Centre. A revitalised area of the former KWK Gliwice

Tabela 1. Sosnowiec na tle województwa i Polski (ludność, powierzchnia)

	Powierzchnia		Ludność		Lokata	
	(ha)	(km ²)	ogółem	na 1 km ²	Powierzchnia w ha	Liczba mieszkańców ogółem
Polska	31 267 967	312 679	38 214 000	122	x	x
woj. śląskie	1 233 309	12 333	4 635 882	376	14*	2*
region sosnowiecki	179 874	1800	712 997	396	54*	14*
miasto Sosnowiec	9106	91	217 638	2390	27**	15**

Oprac. własne na podst. *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2011 r.* = *Area and population in the territorial profile in 2011*. GUS. Warszawa, 2011

* w porównaniu do całego kraju

** w porównaniu do całego województwa śląskiego

(3), chłonność rynku (2), infrastruktura gospodarcza (2), infrastruktura społeczna (1). Wydaje się, iż głównym wnioskiem wypływającym z powyższego opracowania, jakkolwiek żartobliwie czy banalnie to zabrzmie, jest to, iż największą wartością województwa są jego mieszkańcy. Fakt ten może napawać optymizmem, zwłaszcza w dalszej perspektywie. Województwo śląskie to region o dużym potencjale stosunkowo taniej niezagospodarowanej siły roboczej z dobrze (jak na warunki polskie) rozwiniętą siecią transportową i zadowalającym zagospodarowaniem terenu.

Z myślą o nich, ale także o osobach odwiedzających region dokonano w ostatnich kilku-, kilkunastu latach wielu znaczących³³ adaptacji dawnych obiektów przemysłowych pod kątem nowych funkcji. Są to m.in.:

- Galeria Sztuki Współczesnej Elektrownia w jednym z budynków na terenie dawnej Kopalni Saturn w Czeladzi³⁴ (il. 3),
- nowa siedziba Muzeum Śląskiego na terenie byłej Kopalni „Katowice”³⁵ (il. 4),
- Nowe Gliwice – Centrum Edukacji i Biznesu w Gliwicach znajdujące się na terenie byłej kopalni węgla kamiennego³⁶ (il. 5),
- muzeum w Zabytkowej Kopalni Węgla Kamiennego GUIDO w Zabrze³⁷ (il. 6).

5

6

Dziedzictwo przemysłowe w Sosnowcu

Sosnowiec jest głównym miastem Zagłębia Dąbrowskiego³⁸, trzecim w województwie śląskim i 15. w Polsce pod względem liczby mieszkańców.

Sytuację miasta przedstawiono w tabeli 1.

Całości obrazu dopełnia zestawienie liczby bezrobotnych zarejestrowanych w województwie śląskim – 176,7 tys., w podregionie sosnowieckim – 32,6 tys. i w samym mieście Sosnowcu – 10 tys.³⁹.

W kontekście problematyki przemysłowego dziedzictwa należy zwrócić uwagę, iż tereny pokopalniane i poprzemysłowe są postrzegane w różnych dokumentach strategicznych miasta i subregionu Zagłębia Dąbrowskiego jako słaba strona ośrodków usytuowanych na obszarze całego Zagłębia ze względu na to, że nie zostały one w dużej mierze zrehabilitowane i są w znacznym stopniu niewykorzystane. Jednocześnie zabytki architektury przemysłowej są traktowane jako atut. Największym problemem, aby zmienić tę sytuację, wydaje się brak wystarczających środków finansowych w gminach. W Strategii Rozwoju Zagłębia Dąbrowskiego⁴⁰ (z 2004 r.) zostały zapisane cele i działania priorytetowe, m.in. wykorzystanie obszarów zdegradowanych poprzez rekultywację, zagospodarowanie, opracowywanie programów rewitalizacji. Wśród priorytetowych przedsięwzięć w pkt. 3 zapisano,

że konieczne jest zagospodarowanie terenów poprzemysłowych i pogórnich, w pkt 12 natomiast, iż ważne jest utworzenie skansenu technologiczno-przemysłowego Zagłębia. Liczne projekty wskazane do realizacji przewidują dla każdego miasta postulat rewitalizacji terenów poprzemysłowych, tworzenie Parków Przemysłowo-Technologicznych, które najczęściej mają być usytuowane na terenach zlikwidowanych kopalń. W przypadku Sosnowca wymieniono w tym dokumencie następujące zadania: kampanię promocyjną rewitalizacji w celu pozyskania inwestorów, adaptację budynku pokopalnianego na potrzeby wyższej szkoły, rekultywację terenu po KWK „Sosnowiec” i zakładach POLITEX, uzbrojenie terenu po byłej Kopalni „Sosnowiec” oraz zachowanie jej budynku administracyjnego wraz z Wieżą Wyciągową, budynkiem rozdzielni głównej, jako szczególnych przykładów dziedzictwa kulturowego.

Specyfikę miasta należy zarysować na tle jego przeszłości.

Sosnowiec powstał jako ważny nadgraniczny ośrodek przemysłowy w poł. XIX w. Jego rozwój przebiegał wraz z rozwojem przemysłu. Fakt położenia na skrzyżowaniu szlaków drogowych i kolejowych (Kolej Warszawsko-Wiedeńska – 1859 r., Kolej Iwanogrodzko-Dąbrowska – 1885 r.) zasadniczo wpływał na wzrost znaczenia osady i jej stopniowy rozwój, którego kulminacją było uzyskanie praw miejskich w 1902 r. W tym okresie Sosnowiec zajmował obszar 19 km² i liczył 60 tys. mieszkańców⁴¹.

Nadgraniczna osada zyskała na znaczeniu po roku 1877 (początek wojny celnej rosyjsko-pruskiej), przyciągając licznych inwestorów zagranicznych, głównie z terenów Górnego Śląska i Saksonii, którzy wpłynęli na rozwój przyszłego miasta. Trzeba jednak nadmienić, że rozwój i uprzemysłowienie obszarów dzisiejszego Sosnowca rozpoczęły się w 1806 r., kiedy powstały pierwsze kopalnie, a wkrótce potem huty cynku i walcowania blachy cynkowej.

6. Zabrze. Zabytkowa Kopalnia Węgla Kamiennego GUIDO, jeden z chodników kopalnianych

6. Zabrze. Historic Hard Coal Mine GUIDO, one of galleries

7. Sosnowiec. Budynek Policji, znajdujący się na terenie dawnej fabryki POLITEX. Po remoncie

7. Sosnowiec. Police headquarters situated on the premises of a former POLITEX plant. Renovated

Symbolami Sosnowca, opierającego swój rozwój na przemyśle, zarówno ciężkim (górnictwo, hutnictwo), jak i lekkim (włókiennictwo), stały się powstające liczne zakłady produkcyjne.

Rozwój różnych gałęzi gospodarki był magnesem dla rzeszy robotników, którzy przyczynili się do robotniczej i socjalistycznej sławy miasta.

Nadgraniczne usytuowanie ośrodka wpłynęło na jego wielonarodowy i wielowyznaniowy charakter, czego widocznym dowodem jest, będący swego rodzaju ewenementem, kompleks cmentarny przy ulicy Smutnej (to niespotykany zespół czterech cmentarzy wyznaniowych: katolickiego, prawosławnego, protestanckiego oraz żydowskiego)⁴².

Najlepszy okres w rozwoju Sosnowca przypadł na koniec lat 20., a także lata 70. ubiegłego stulecia. Z tamtych czasów pozostało coraz mniej śladów. Paradoksalnie negatywnie w historii miasta zapisały się lata 70. XX w., kiedy to zaczęto wyburzać stare osiedla robotnicze bądź uzupełniać ich zabudowę nową wielkopłytową. Dzieła dokończył okres po 1989 r., kiedy to wraz z restrukturyzacją przemysłu zlikwidowano wiele zakładów będących wizytówką miasta. Tereny te dziś ulegają postępującej degradacji.

Sytuacja ta jednak, może nazbyt późno, ale stopniowo się zmienia. Włodarze miasta od kilku lat starają się dostrzegać przemysłową spuściznę miasta, zapisując w kolejnych strategicznych dokumentach konieczność przynajmniej częściowego jej zachowania. I tak w Strategii Rozwoju Sosnowca do 2020 r.⁴³ w analizie SWOT obszary przemysłowe znajdują się po stronie słabych punktów miasta, ale jednocześnie ich rewitalizacja i restrukturyzacja są postrzegane w kategoriach szansy na przyszłość. W tym samym dokumencie w Priorytecie A, w celach pośrednich, kierunek 4.1 zapisano jako istotną adaptację obiektów historycznych, zabytkowych i poprzemysłowych na cele kulturalne. W Priorytecie E, zatytułowanym „Zwiększenie atrakcyjności miasta poprzez inwestycje, modernizacje, doskonalenie funkcjonowania administracji samorządowej oraz poprawę środowiska przyrodniczego i kulturowego”,

zwraca się uwagę na konieczność rewitalizacji i rekultywacji terenów pogórnich i poprzemysłowych oraz rewitalizację zdegradowanych obszarów miejskich.

W innym strategicznym dokumencie miasta pod nazwą Program Rozwoju Miasta Sosnowca na lata 2007-2013⁴⁴, w Priorytecie 1, jest mowa o zagospodarowaniu i nadawaniu nowych funkcji budynkom wykorzystywanym do tej pory do innych celów, w Priorytecie 3 poruszono temat rekultywacji terenów zdegradowanych, a w Priorytecie 6 zapisano o rewitalizacji terenów poprzemysłowych oraz obszarów wiejskich.

W przypadku poprzemysłowego dziedzictwa Sosnowca (choć miasto nie jest w tym przypadku ewenementem) należy zwrócić uwagę, iż w wielu aspektach – oprócz ich nieuregulowanego często stanu własności – trudności w restrukturyzacji tego typu obszarów nastrocza fakt, iż kiedyś były one lokowane na obrzeżach miast, a dziś niejednokrotnie znajdują się w silnie

zurbanizowanych obszarach miejskich. Dlatego też ważne jest nadawanie im nowych funkcji, z uwzględnieniem szacunku dla tradycji i często towarzyszących im emocji mieszkańców.

Gmina prowadzi własną ewidencję zabytków, co nie przekłada się na ochronę konserwatorską poszczególnych obiektów, a jedynie wskazuje pewne postulaty,

życzeniowe cele miasta. Obecnie w ewidencji spośród znajdujących się obiektów tylko ich niewielka część jest własnością gminy, zasadniczo zaś stanowią one majątek Skarbu Państwa, przedsiębiorstw, spółdzielni mieszkaniowych i osób fizycznych. Zdecydowana większość zabudowy przemysłowej nie jest, a dokładniej nie była, chroniona zapisami prawa miejscowego. Ponadto większość spuścizny industrialnej nie była objęta opieką prawną i to spowodowało, że wiele obiektów i terenów przemysłowych w mieście już przekształcono, a inne zniszczono. Tylko nieliczne, o ile jeszcze takie zostały, można próbować chronić na podstawie prawa miejscowego (np. zabudowania POLITEX-u, zakładu ważnego z punktu widzenia historii miasta)⁴⁵.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sosnowiec⁴⁶ zaproponowano strefy ochrony konserwatorskiej na licznych terenach przemysłowych oraz postulowano objęcie ochroną konserwatorską kilku obiektów. Od daty uchwalenia Studium minęło jednak kilka lat. Wiele obszarów wskazanych jako warte objęcia

ochroną utraciło swój dawny charakter, gdyż to nie Studium, a właściwe zapisy w planach zagospodarowania przestrzennego dają podstawy do działania służbom konserwatorskim.

Obszar największej w dawnym Królestwie Polskim przędzalni wełny czesankowej, której założycielem był H. Dietel, ulega stopniowej degradacji. Zakład

znacjonalizowany po II wojnie światowej (znany pod nazwą POLITEX⁴⁷) w 1993 r. upadł. Budynki przędzalni i cały teren przeszedł w ręce kilku właścicieli prywatnych, jedynie budynek administracyjny został odremontowany i przystosowany na potrzeby policji – figuruje on w gminnej ewidencji zabytków (A/1610/95) (il. 7). W dokumentacji konserwatorskiej, przechowywanej w Wydziale Kultury i Sztuki Urzędu Miasta zapisano, że stan przeważającej liczby budynków POLITEX-u jest zły lub średni, niezbędne jest ich zachowanie oraz wskazany jest remont. Większość obiektów jest określana jako mająca walory zabytkowe (il. 8). Oprócz siedziby policji jedynym pozytywnym

przykładem ratowania budynków związanych z osobą H. Dietla jest dawny pałac neobarokowy (siedziba rodziny Dietlów), który jest poddawany gruntownej renowacji (właściciel prywatny) (il. 9).

Podobnie rzecz ma się z zakładami włókienniczymi Schönów, które obecnie praktycznie nie istnieją⁴⁸.

Najważniejsze z punktu widzenia rozwoju Sosnowca przedsiębiorstwo, jakim była Kopalnia Węgla Kamiennego „Sosnowiec” (dawniej znana jako Fanny, Hr. Renard), została po około 140 latach zlikwidowana w 1997 r. wskutek braku rentowności. Obecnie z dawnego zakładu pozostał jeden szyb Anna, który będzie częścią przygotowywanego centrum wspinaczkowego

8. Sosnowiec. Zabudowania dawnej fabryki POLITEX, stan obecny

8. Sosnowiec. Buildings of former POLITEX plant, present condition

9. Sosnowiec. Pałac Henryka Dietla, widok fasady od strony zachodniej

9. Sosnowiec. Henryk Dietel Palace, the facade seen from west

– jego wygląd po przeprowadzanej renowacji jest sporą niewiadomą. Jak zapowiada prywatny inwestor, już pod koniec 2011 r. centrum będzie mogło rozpocząć działalność. Na szczycie wieży powstanie punkt widokowy, u jego podnóża – kawiarnia. W budynku nadszybia będzie można się wspinać. Znajdzie się tu także siłownia, dwie sale do ćwiczeń i sklep⁴⁹. Natomiast w innym budynku, będącym pozostałością po KWK – elektrowni Renard, powstanie trzygwiazdkowy hotel⁵⁰. Ma on zostać wkomponowany w budynek dawnej elektrowni i łączyć nowe ze starym. W tym sześciopiętrowym gmachu znajdzie się kilka restauracji oraz spa. Właścicielem obiektu jest przedsiębiorca spod Częstochowy, a projekt przebudowy przygotowała lubliniecka pracownia architektoniczna M'point. O ile początkowo pomysł przebudowy został przyjęty z dużym entuzjazmem przez społeczność miasta i regionu, o tyle z czasem zaczęły przybierać na sile głosy negatywne wraz z postulatami wpisania budynku na listę zabytków województwa⁵¹. Hotel ma być oddany do użytku na przełomie listopada i grudnia 2012 r.

Pomysł ożywienia poprzez nową funkcję zarówno szybu Anna, jak i budynku dawnej elektrowni jest inicjatywą, która może być rozpatrywana w kategoriach przedsięwzięć wartościowych. Na pewno cenne jest to, że obiekty te pozostaną w przestrzeni miasta, będą

świadczą o jego pokopalnianej przeszłości. Osobną kwestią pozostaje, czy są to realizacje dobre i potrzebne. Na pewno rozbudowa bazy hotelowej nie tylko w Sosnowcu, ale także w regionie jest sprawą istotną, bo tego typu obiektów brakuje, a przy priorytetach władz miasta i województwa (rozwój turystyki) wręcz niezbędną. Czy niezbędna jest natomiast w mieście ścianka wspinaczkowa – trudno oceniać, z pewnością możliwość uprawiania tego typu sportu, przy dodatkowej szansie korzystania z innych form rekreacji i spędzania wolnego czasu jest wartością samą w sobie. Niemożliwe jest w przypadku tych dwóch realizacji mówić o złych czy dobrych ingerencjach w ich historyczną tkankę, gdyż w momencie ich sprzedaży i rozpoczęcia realizacji obu inwestycji żaden z nich nie widniał w rejestrze zabytków, wszelkie zaś późniejsze postulaty zmiany tej sytuacji były z góry skazane na niepowodzenie.

Na terenie drugiej zlikwidowanej kopalni KWK „Niwka-Modrzejów”⁵² miasto zdecydowało się utworzyć Sosnowiecki Park Naukowo-Technologiczny (SPNT). Zawiązано w tym celu porozumienie, którego sygnatariuszami zostali Gmina Sosnowiec, Spółka Restrukturyzacji Kopalń SA w Katowicach, Agencja Rozwoju Lokalnego SA w Sosnowcu, Uniwersytet Śląski, Politechnika Śląska oraz Śląski Uniwersytet

Medyczny. Głównym celem SPNT jest zapewnienie przedsiębiorcom korzystnych warunków do prowadzenia innowacyjnej działalności gospodarczej i dostępu do innowacji (jak podano na stronach internetowych), misją zaś jest zachęcanie tych przedsiębiorców, którzy wdrażają nowoczesne technologie oraz tworzą miejsca pracy. Na stronie internetowej podano informacje o adaptacji dwóch budynków dawnej KWK⁵³: dyspozytorni na potrzeby obiektu produkcyjno-badawczego oraz dawnego zespołu BHP w celu przystosowania go dla pięciu przedsiębiorców. Obie adaptacje będą finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Śląskiego na lata 2007-2013. Wcześniej już budynek dawnej dyrekcji kopalni został zaadaptowany na potrzeby technicznego szkolnictwa wyższego. Teren po byłej KWK „Niwka-Modrzejów” ma przygotowany nowy układ komunikacyjny. Planowane jest również utworzenie ciągów spacerowych, aby w przyszłości udostępnić te tereny mieszkańcom miasta.

W przypadku tej inwestycji, podobnie jak to miało miejsce z KWK „Sosnowiec”, trudno oceniać stopień ingerencji projektantów w tkankę historyczną miejsca, czy jest właściwa, czy nie, gdyż obszar KWK „Niwka-Modrzejów” nie był objęty dozorem konserwatorskim. Sama inicjatywa jest natomiast korzystna dla miasta i jego wizerunku w regionie. Ponadto wpłynię na otwarcie się miasta na mieszkańców – powstaną nowe miejsca do odpoczynku, nauki, pracy, jednocześnie poprawiające estetykę przestrzeni miejskiej, która daleka jest od ideału.

Tych kilka przykładów nie wyczerpuje problematyki sosnowieckich terenów poprzemysłowych i zdegradowanych, gdyż nadal funkcjonuje na obszarze miasta ostatnia w całym Zagłębiu Dąbrowskim Kopalnia „Kazimierz-Juliusz”. Tereny po dwóch zlikwidowanych zakładach wydobywania węgla kamiennego – „Porąbka-Klimontów” oraz Miłowice (Saturn III) są dopiero planowane pod ponowną zabudowę dla nowych usług lub już pełnią nowe funkcje.

W centrum miasta znajdują się tereny po dawnej Hucie „Katarzyna” – częściowo zagospodarowane jako CH Plejada, a także dawna Huta im. Mariana Buczka⁵⁴, która po przekształceniach własnościowych stanowi konglomerat kilku spółek. Zważywszy na śródmiejską lokalizację teren jest zaniedbany.

Z punktu widzenia tożsamości mieszkańców i historii miasta niezwykle istotne są dwa obiekty kolejowe – budynki dworcowe⁵⁵ – Sosnowiec Główny i Maczki. W swoim czasie stanowiły one spoinę miasta i koła zamachowe jego rozwoju, a obecnie ich los jest odmienny: obiekt Dworca Głównego został odrestaurowany na obchody 100-lecia uzyskania praw miejskich i jest częścią śląskiego „Szlaku Zabytków Techniki”⁵⁶, natomiast dworzec w Maczkach wraz z otoczeniem, mimo umieszczenia jeszcze w latach 60. XX w. w rejestrze zabytków, stopniowo niszczeje i obecnie jest już tylko cieniem dawnej świetności.

Podupadają lub zniknęły już z mapy Sosnowca inne obiekty świadczące o roli osady w dobie rozwoju przemysłu, począwszy od połowy XIX w. do czasów współczesnych (m.in. Odlewnia Woźniaków⁵⁷, zakłady włókiennicze Schönów). Los wielu jest niejasny, często wskutek skomplikowanej sytuacji własnościowej (zakłady włókiennicze POLITEX), inne mają nadzieję na lepszą przyszłość pod zmienionym szyldem i z nową funkcją (KWK Sosnowiec, KWK „Niwka-Modrzejów”), do ostatnich wreszcie los się uśmiechnął – nowy właściciel przywraca im dawną świetność i nowe funkcje (Pałac Dietla).

Miasto, jak o tym świadczą liczne wspomniane dokumenty strategiczne, jest świadome stojących przed nim problemów związanych z koniecznością restrukturyzacji zakładów pracy, otwarcia miasta na nowe technologie, nowe branże i gałęzie gospodarki. Dlatego należy postrzegać jako pozytywne wszelkie akcje, które mają na celu adaptowanie zamkniętych dotychczas terenów na potrzeby mieszkańców (tereny rekreacyjne, sportowe, a także mieszkaniowe i komunikacyjne). Należy jednak zauważyć, iż część obszarów ma nieuporządkowane świadczenia wobec wierzycieli, w tym wobec Skarbu Państwa, część została przez syndyków tak zagospodarowana, że ich odzyskanie dla przestrzeni miasta jest trudne, jeżeli nie niemożliwe. To wszystko także odbija się na procesach, jakie zachodzą w obrębie poszczególnych obszarów poprzemysłowych.

Ponadto dziedzictwo przemysłowe i architektura przemysłowa to element tożsamości regionu. W rozumieniu społecznym – utożsamiania mieszkańców danego regionu z miejscem, jego przeszłością⁵⁸, o której należy się troszczyć dla przyszłych pokoleń. Jedną z form ochrony i opieki jest nadawanie tym obiektom

lub terenom industrialnym nowych funkcji, co nie musi przesądzać o właściwym do nich podejściu konserwatorskim. Zdarza się, że adaptacja jest sprzeczna z teorią konserwatorską, obiekt zostaje odnowiony, ale jego wartość zabytkowa znacznie ucierpiała lub znikła całkowicie. Bywa jednak i tak, że właściciel współdziała ze służbami konserwatorskimi.

Jakie są szanse uratowania pozostałych jeszcze wartościowych obiektów poprzemysłowych?

Przyspieszenie prac nad przygotowaniem gminnej ewidencji zabytków, tworzenie właściwych dokumentów planistycznych, bardziej efektywna współpraca władz miasta z przedsiębiorcami i osobami prywatnymi, wytężona praca nad zwiększaniem świadomości społecznej co do zasobu dziedzictwa kultury materialnej i znaczenia opieki nad zabytkami – to może pomóc uratować przed zniszczeniem.

Z pewnością sprawę nie ułatwia fakt, że w mieście brakuje miejskiego konserwatora zabytków, którego obowiązki pełni kierownik Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Miasta⁵⁹. Jest to sytuacja doraźna⁶⁰, ale groźna i nie najlepiej rokuje na przyszłość pozostałych obiektów zabytkowych w mieście, zważywszy na fakt, że Wojewódzki Konserwator Zabytków ma sporo obowiązków w regionie i kwestia miejskich konserwatorów w każdym, przynajmniej większym mieście województwa wydaje się sprawą konieczną i bezdyskusyjną.

Podsumowanie

Z pewnością dużą szansą dla obiektów postindustrialnych jest rozwijająca się w Polsce, a tym samym w województwie śląskim i każdym z jego miast, również w Sosnowcu, coraz szerzej turystyka poprzemysłowa, która znajduje nie tylko w naszym kraju powiększającą się rzeszę amatorów. Aby należycie wykorzystać tę szansę, trzeba przygotować regionalną strategię rozwoju tego

typu turystyki, odpowiednio wypromować tę ideę, podkreślając rolę zabytków przemysłowych w budowaniu tożsamości regionalnej i narodowej. Konieczna jest edukacja, która nie tylko przygotowuje nowe kadry do zarządzania tego typu dziedzictwem, ale także uwrażliwi młode pokolenie na historię najbliższego otoczenia. Nie zmienia to jednak faktu, że problem jest znacznie szerszy i ważna jest kwestia edukacji kulturalnej na wszystkich szczeblach kształcenia w Polsce⁶¹. Aby turystyka mogła się należycie rozwijać, trzeba odkrywać dla społeczeństwa nowe/stare obiekty, które powinny być ewidencjonowane. Ponadto trzeba uporządkować ich sytuację prawną i konserwatorską, a najcenniejsze wpisywać do rejestru zabytków⁶². Istotne jest współgranie sfery turystyki przemysłowej i opieki nad dziedzictwem przemysłowym, gdyż umożliwi to kompleksową ochronę rzeczy najcenniejszych poprzez edukację i promocję. Jednocześnie należy odnotować, iż rozwój turystyki tworzy nowe miejsca pracy. Budowa lub unowocześnianie infrastruktury turystycznej wpływa korzystnie na rozwój gospodarczy miasta i regionu, a zastrzyk finansowy daje szansę na ratowanie kolejnych obszarów poprzemysłowych. ■

Ewa Wojtoń, historyk, w roku 2000 ukończyła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, na Wydziale Historycznym, w Instytucie Historii. W latach 2003–2005 studiowała na organizowanej przez Międzynarodowe Centrum Kultury oraz Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie – Akademii Dziedzictwa (studia podyplomowe z zakresu ochrony, zarządzania dziedzictwem kulturowym). Obecnie kończy studia podyplomowe w Górnośląskiej Wyższej Szkole Handlowej w Katowicach, na kierunku Menedżer Rewitalizacji (praca dyplomowa nt. rewitalizacji terenów fortecznych w Polsce, na wybranych przykładach). Od roku 2005 pracuje w MCK w Instytucie Dziedzictwa Europejskiego, w pionie badawczym. W latach 2009–2011 koordynowała projekt wymiany doświadczeń „Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i w Norwegii”, dofinansowany w ramach Funduszu Wymiany Kulturalnej MKiDN. W Instytucie odpowiada głównie za tematy związane z dziedzictwem światowym

Przypisy

- 1 Definicja na podstawie tekstu dokumentu *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego*, Paryż, 16 listopada 1972 r., źródło: <http://www.nid.pl/id-m,244,akty-prawne-unesco.html>, aktualizacja z 8.11.2011 r.).
- 2 M. Kronenberg, *Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii*, (w:) *Dziedzictwo przemysłowe jako*

strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki: IV Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Praktyczna, Zabrze, 6-7 września 2007. Śląska Organizacja Turystyczna, Urząd Miejski w Zabrzu, GWSH. Katowice, 2007, s. 39

- 3 Definicja zgodna z obowiązującą Ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., tekst ujednolicony, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20031621568> (aktualizacja, 8.11.2011 r.).
- 4 Definicja podana na podstawie tekstu Ustawy o ochronie

- zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003, tekst ujednolicony, <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=W-DU20031621568> (aktualizacja, 8.11.2011 r.).
- 5 M. Łabaj, *Metodyka zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego terenów poprzemysłowych*, [w:] *Bogactwo dziedzictwa przemysłowego jako wyzwanie i atrakcyjny produkt dla turystyki i rekreacji: I Konferencja Międzynarodowa*, Zabrze, 10-11.09.2004. GWSH. Katowice, 2004, s. 108.
 - 6 Tamże.
 - 7 A. Staszewska-Ludwiczak, *Wybrane plany zagospodarowania terenów poprzemysłowych województwa śląskiego*, [w:] *Dziedzictwo kultury przemysłowej jako szansa rozwoju turystyki europejskiej: III Konferencja Międzynarodowa Naukowo-Praktyczna*, Zabrze, 15-16 września 2006. Urząd Miejski w Zabrzu, GWSH. Katowice, 2007, s. 218.
 - 8 Por. J. Jasiuk, *Badania i ochrona zabytków techniki*, [w:] *Badania i ochrona zabytków w Polsce w XX wieku: materiały konferencji naukowej zorganizowanej staraniem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, Generalnego Konserwatora Zabytków i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w stulecie urodzin Profesora Jana Zachwatowicza w dniu 4 marca 2010*. Oficyna Wydaw. Tow. Opieki nad Zabytkami. Warszawa, 2000, s. 147 i n.
 - 9 Wcześniej na obecnych ziemiach polskich powstało Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie, w roku 1913, którego działalność przyczyniła się w sposób znaczący do ochrony dóbr techniki. (Więcej o historii Muzeum w Krakowie zob. Z. Beiersdorf, *Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie*, *Rocznik Krakowski*, t. 57, Kraków, 1991, s. 129-164).
 - 10 Termin dobra techniki, dobra przemysłowe, dobra poprzemysłowe, dobra industrialne będą używane wymiennie.
 - 11 Muzeum Techniki i Przemysłu w Warszawie zostało założone w 1929 r. Było kontynuatorem dzieła Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (1875). Po II wojnie światowej działalność Muzeum Techniki (pod taką nazwą funkcjonuje do dnia dzisiejszego) reaktywowano w roku 1952. Więcej o historii m.in. na stronie <http://www.muzeum-techniki.waw.pl/educd/index.php?page=muzeum> (aktualizacja, 8.11.2011).
 - 12 *Program Rządowy dla Terenów Poprzemysłowych* przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 27 kwietnia 2004 r., opracowany przez Ministerstwo Środowiska.
 - 13 A. Staszewska-Ludwiczak, tamże, s. 216.
 - 14 W roku 1990 Rada Europy w Rekomendacji 20(90) wskazała na konieczność konserwacji dzieł przemysłu jako istotnego składnika zasobów dziedzictwa kulturowego. Dodatkowo uznała owe dzieła za ważny element krajobrazu kulturowego [za:] W.J. Affelt, *Wartość dziedzictwa techniki jako zbiór argumentów na rzecz jego zachowania dla przyszłych pokoleń*, [w:] *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia...*, s. 44.
 - 15 W. Jarczewski, M. Huculak, W. Śmietana, *Korzyści społeczne, ekonomiczne i środowiskowe wynikające z rewitalizacji terenów zdegradowanych, w tym poprzemysłowych*, Instytut Rozwoju Miast. Kraków, 2010, s. 7.
 - 16 Abstrahuję od wartościowania realizacji z punktu widzenia konserwatorskiego, wyrażając jedynie swoją opinię dotyczącą popularności inwestycji i faktu istnienia jej w świadomości szerszego grona osób, nie tylko mieszkańców Poznania.
 - 17 Więcej na www.starybrowar5050.com.
 - 18 Więcej na www.manufaktura.com.
 - 19 Więcej na www.fabrykatrzciny.pl.
 - 20 Woj. śląskie liczy 71 miast, większość z nich to miasta stosunkowo małe pod względem powierzchni (zajmują ogółem około 24,5% powierzchni województwa – dane GUS). Aż 19 miast z ww. to ośrodki na prawach powiatu, których liczba ludności mieści się w od 50 000 do 199 999 każde. Wynika z tego, że na stosunkowo niewielkiej powierzchni mieszka bardzo dużo ludzi (spore zagęszczenie na a km² – w miastach od 1000 do 1499).
 - 21 A. Bartosik, *Rozwój i znaczenie turystyki w regionach przemysłowych i poprzemysłowych*, [w:] *Bogactwo dziedzictwa przemysłowego...*, s. 178.
 - 22 *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego*. Katowice, 2004, s. 41
 - 23 http://lofty.gazetadom.pl/Lofty/1,114675,9893628,Bolko_Loфт_w_Bytomiu.html, aktualizacja z dnia 8.11.2011.
 - 24 <http://szybwilson.org/>, aktualizacja z dnia 8.11.2011.
 - 25 <http://www.katowice.eu/pl/nasze-miasto/projekty-rewitalizacji-w-katowicach/projekty-rewitalizacji-w-katowicach-2/-browar-mokrskich---factory-centrum.htm>, aktualizacja z dnia 8.11.2011.
 - 26 *Plan Zagospodarowania Przestrzennego...*, s. 18.
 - 27 Tamże, s. 14.
 - 28 Tamże, s. 57.
 - 29 *Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020”*. Katowice, 2010
 - 30 Do najważniejszych moim zdaniem należy zaliczyć: *Wojewódzki Program Przekształceń Terenów Poprzemysłowych i Zdegradowanych wraz z Koncepcją Rozbudowy Narzędzi Informatycznych oraz Prognozą jego Oddziaływania na Środowisko: Regionalny System Wspomagania Zarządzaniem Terenami Poprzemysłowymi w Gminach*. Katowice, 2008.
 - M. Węglowski, W. Jarczewski, *Uwarunkowania prawne rewitalizacji terenów zdegradowanych w tym poprzemysłowych w województwie śląskim*. Instytut Rozwoju Miast. Kraków, 2010.
 - W. Jarczewski, M. Huculak, W. Śmietana, *Korzyści społeczne, ekonomiczne i środowiskowe wynikające z rewitalizacji terenów zdegradowanych, w tym poprzemysłowych*. Instytut Rozwoju Miast. Kraków, 2010.
 - 31 M. Nowicki (red.), *Atrakcyjność inwestycyjna województw i podregionów Polski 2010*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową. Gdańsk, 2010.
 - 32 Pozycja w rankingu cząstkowym.
 - 33 Pominięto tu kwestie ich wartościowania w kategorii – dobry/zły. Są to realizacje będące najczęściej wizytówką poszczególnych miast, które w pewien sposób wpływają na ich wizerunek i promocję, jednocześnie pokazując możliwości wykorzystania obiektów przemysłowych dla nowych funkcji.
 - 34 Więcej na www.galeria-elektrownia.pl.
 - 35 Więcej na <http://www.muzeumslaskie.pl/o-muzeum-nowe-muzeum-slaskie-1.php>.
 - 36 Więcej na www.nowegliwice.pl.
 - 37 Więcej na www.kopalniaguido.pl.
 - 38 Zagłębie Dąbrowskie jako pojęcie pojawia się w piśmiennictwie na przełomie XIX i XX w. na określenie obszaru wydobywania węgla kamiennego w Królestwie Polskim. Teren obecnego Zagłębia od średniowiecza stanowił szeroki pas pogranicza pomiędzy Małopolską i Śląskiem. Na przestrzeni wieków jego przynależność do krain historycznych, geograficznych i państw zmieniała się dosyć dynamicznie, dowodem tego jest fakt, iż w obecnych granicach administracyjnych jednego z miast Zagłębia – Sosnowca znajduje się „Trójkąt Trzech Cesarzy”, czyli dawna granica trzech zaborów. Nazwa terytorialna „Zagłębie Dąbrowskie” przyjęła się jako określenie obszaru wokół miast: Będzina,

- Sosnowca, Dąbrowy Górniczej, Czeladzi oraz Zawiercia i Żąbkowic. Nazwa jest bardziej określeniem obszaru gospodarczego, a wyznaczenie jego granic administracyjnych następuje sporo trudności, ponieważ obszar gospodarczy raczej nie pokrywa się z regionem w sensie etnograficznym czy historycznym. Zagłębie Dąbrowskie to powierzchnia 1802,6 km², którą zamieszkuje 738 095 mieszkańców (15,6% mieszkańców województwa śląskiego), około 30% ogółu ludności Zagłębia stanowią mieszkańcy Sosnowca. Gęstość zaludnienia – 409,5 osoby/km² (dane za Głównym Urzędem Statystycznym). Źródło: Przemysła-Zieliński J., *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. Związek Zagłębiowski. Sosnowiec, 2006, s. 219.
- 39 *Biuletyn Statystyczny*. Nr 9 (2011). Warszawa.
 - 40 *Strategia Zrównoważonego Rozwoju Zagłębia Dąbrowskiego*. Sosnowiec; Warszawa, 2004.
 - 41 Por. *Strategia Rozwoju Miasta Sosnowca do 2020*. Załącznik do Uchwały Nr 162/XII/07 Rady Miasta w Sosnowcu z dnia 24 maja 2007, s. 4-6.
 - 42 Por. M. Śmiałek, *Śladami przeszłości Pogoni: ludzie, kościoły, zakłady...* Sosnowiec, 2007, s. 6.
 - 43 Por. *Strategia Rozwoju Miasta Sosnowca...*
 - 44 *Program Rozwoju Miasta Sosnowca na lata 2007-2013*. Załącznik do Uchwały Nr 176/XIII/07 Rady Miejskiej w Sosnowcu a dnia 21 czerwca 2007 r.
 - 45 K. Górski, *Sosnowieckie tereny poprzemysłowe – skuteczne zarządzanie przestrzenią. Materiały z IV Forum Rewitalizacji Terenów Miejskich i Poprzemysłowych*, Katowice, 2009.
 - 46 *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przemysłowego Gminy Sosnowiec*. Załącznik do Uchwały Nr 279/XIV/99 Rady Miejskiej w Sosnowcu z dnia 28 października 1999 z późn. zm.
 - 47 Więcej o fabryce i H. Dietlu: M. Śmiałek, tamże, s. 10; A. Markarska, *Dzielnice Sosnowca: Pogoń: informator do wystawy*. Muzeum w Sosnowcu. Sosnowiec, 2007, s. 7-8.
 - 48 Por. www.wiadomosci24.pl/artukul/drukuj/sosnowiec_jak_zabytek_przebral_z_hurtownia_mrozonek_48242.html z dnia 26.10.2007 r.
 - 49 Por. m.in. <http://wiadomosci.onet.pl/regionalne/slask/na-zamknietych-kopalniach-da-sie-zarobic,1,3741742,wiadomosc.html> ; www.sosnowiec.pl/strefa_mieszkanca/aktualnosci z dnia 26.05.2011 ; www.esosnowiec.pl z dnia 13.05.2011 r.
 - 50 Por. m.in. <http://www.mmsilesia.pl/248917/2010/4/30/w-sosnowcu-powstaje-gwiazdkowy-hotel?category=biznes> ; www.katowice.gazeta.pl/katowice z dnia 01.12.2009.
 - 51 http://sosnowiec.gazeta.pl/gazetasosnowiec/1,93867,7318849,W_starego_Renarda_inwestor_wcisnie_3_gwiazdkowy_hotel.html, aktualizacja z dnia 8.11.2011 r. a także: http://sosnowiec.gazeta.pl/gazetasosnowiec/1,93867,7318849,W_starego_Renarda_inwestor_wcisnie_3_gwiazdkowy_hotel.html, aktualizacja z dnia 8.11.2011 r.
 - 52 Więcej o historii zakładu (w:) *Sosnowieckie ABC*, t. 4. Muzeum w Sosnowcu. Sosnowiec, 2005, s. 45-47.
 - 53 www.sosnowiec.pl/strefa_biznesu/aktualnosci. O całym projekcie i wszelkich aktualizacjach, łącznie z wizualizacją można się zapoznać na stronie www.spnt.sosnowiec.pl.
 - 54 M. Śmiałek, *Śladami przeszłości...*, s. 25.
 - 55 O *Warszawsko-Wiedeńskiej Drodze żelaznej* [w:] J. Przemysła-Zieliński, tamże, s. 244-252, a o dworcu w Maczkach m.in. M. Śmiałek, *Dzielnice Sosnowca: Porąbka, Kazimierz Górniczy, Ostrowy Górnicze, Maczki*, Sosnowiec, 2009, s. 41-52.
 - 56 Więcej o szlaku na stronie ww.zabytkitechniki.pl.
 - 57 Więcej o historii obiektu – *Sosnowieckie ABC : informator do wystawy*. Muzeum w Sosnowcu. Sosnowiec, 2002, s. 36-37.
 - 58 W świadomości większości Polaków aglomeracja katowicka jest utożsamiana z przemysłem, głównie ciężkim, wydobywczym. Dlatego zachowanie jak największej liczby obiektów i terenów świadczących o przemysłowej przeszłości tego obszaru jest niezbędne dla zachowania pamięci o jego historii.
 - 59 Por. www.e-sosnowiec.pl, z dnia 4.04.2011 r.
 - 60 Po wymianie korespondencji z naczelnikiem Wydziału Kultury i Sztuki UM Pawłem Duszą udało mi się ustalić, że na dzień dzisiejszy i najbliższą przyszłość nie ma możliwości (głównie z powodów finansowych) utworzyć stanowiska miejskiego konserwatora zabytków. Obecnie Wydział Kultury i Sztuki zajmuje się dziedzictwem kulturowym i ochroną zabytków, aktualizacja z dnia 8.11.2011 r.
 - 61 Edukacja kulturalna nie powinna jednak i nie może ograniczać się tylko do edukacji szkolnej, ale obejmować także inne formy edukowania całego społeczeństwa i jego uwrażliwiania na otaczające go środowisko kulturowo-przyrodnicze.
 - 62 Por. J. Kołodziej, *Edukacja o dziedzictwie przemysłowym a rozwój turystyki industrialnej*, [w:] *Bogactwo dziedzictwa przemysłowego...*, s. 164.

Summary

Industrial Heritage – an opportunity or a burden? The problem of Sosnowiec in the context of the Katowice Conurbation

The development of technology and means of production has always been an inherent element of the development of humankind. However, the 19th century has brought an unprecedented leap forward in this respect, when in a relatively short period of time, a rapid technological progress occurred, and we could talk about industry as one of the branches of the economy for the first time. In many areas across Europe numerous mining and manufacturing plants were established and attracted masses of labourers. This influx of people made it necessary to build flats, cultural centres, healthcare centres and places of worship for them. This way, they became dependent on their

place of employment, often for several generations. The process was also noticeable in the area of today's Poland, and it was the most intense in the region of today's Katowice Conurbation.

The fact that significant hard coal seams were found there and could be extracted using more and more technologically advanced equipment had a substantial influence on the shape of the landscape and the future of the region. Establishing new mines, mills and other plants necessary for them to function, as well as the development of other branches of industry, e.g. textiles, led to mass migrations into this area, which in turn resulted in new urban organisms being created. Industrial plants were lined with residential and public buildings. Typically, most of the cities in the Conurbation come from as late as the 19th century.

The 20th century was tragic for the region, especially in the last decades, when a considerable part of the industry of the region was liquidated or restructured as a result of changes in

the economy, its modernisation and due to extraction restrictions. It significantly influenced the social, economic and environmental situation in the whole voivodeship. It turned out that in this relatively small area, there was a mass of people with no employment opportunities, who had developed their culture, identity and their famed work ethics there over dozens of years, but now are often unable to adjust to the new reality. There was more and more poverty of an unprecedented scale, which caused an increase in crime. There has been a considerable impact on the environment – the degree of soil pollution has been substantial, and the necessity to rehabilitate the land requires great financial outlays and many years of active work. The economic impact has also been significant – the areas that remained after the plants closed down are largely located in city centres and have no owners or have been bought only for someone to obtain land in the city centre for next to nothing – they are run-down and are definitely not a positive mark of the region.

These are the problems that the authorities of all the cities in the Katowice Conurbation are facing. The most common barrier in overcoming the situation, apart from the frequently unclear ownership of the land, are financial problems. The lack of funds has been standing in the way of restructuring the post-industrial areas for a long time. After Poland joined the European Union (EU), the situation began to change, and new funding opportunities for this kind of activity appeared, as providing new functions for post-industrial areas is one of the more important EU policies.

However, it was not only the funds that were preventing the revitalisation of the area, but also, or maybe above all, the lack of local communities' and regional authorities' sensitivity to industrial heritage. The idea that industrial buildings are

unaesthetic persisted. It was considered that they don't have any artistic value, so it is not worth looking after them and preserving them for future generations. It wasn't until fairly recently that it was observed that what reflects the building's significance is not necessarily its artistic or architectural value. What matters is the historical value, bearing testimony to the region's and its inhabitants' identity. Industrial buildings and areas started to be gradually documented and identified. In the Silesian Voivodeship, the Voivodeship Database of Post-industrial Areas (Wojewódzka baza terenów przemysłowych) was created within the Regional Spatial Information System (Regionalny System Informacji Przestrzennej, RSIP). In spite of the lack of clear features of a monument-study or conservation character (and being neither complete, nor widely accessible), the database is an important start on the path to creating a single resource, where it will be possible not only to obtain information about the areas that require revitalisation and rehabilitation, but also about those that have already been adapted for new purposes.

An additional spur to act for the protection of industrial heritage and provide it with new functions is definitely a growing number of people interested in this kind of heritage from the not-so-distant times, who want to visit the region and learn about its history through the history of the industry. Industrial tourism is one of the more dynamically developing branches of tourism in the world, winning more and more enthusiasts, and at the same time driving the economy of cities and regions through the creation of new jobs.

Post-industrial heritage requires protection and preserving for future generations as a testimony and reflection of the past ages and history. It provides one of the potential forms of regional development.